

AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNTERNET-MEDİADA İFADƏ İMKANLARI

Ölkəmiz internetlə 1990-cı illərin sonlarında daha yaxından tanış olmağa başlamışdır. Təxminən 1996-1997-ci illərdən sonra ilk internet-media resursları yaranmışdır ki, bunlar da qəzetlərin elektron versiyaları idi. İndi də əksər populyar saytlar qəzet və informasiya agentliklərinə aiddir. Hazırda ölkədə, Azərbaycan İnternet Forumunun məlumatına görə, 100-ə yaxın internet-media resursu fəaliyyət göstərir, amma onlardan təxminən 50-ni internet-media üçün qəbul olunmuş parametrlərə uyğun hesab etmək olar (3, s. 85).

İnternet yarandıqdan sonra müxtəlif sosial şəbəkələr (*Facebook, Instagram, Twitter, Whatsapp* və s.) meydana çıxdı. Bu sosial şəbəkələrin fəaliyyəti sanki bir növ “sosial şəbəkə dili” də yaratdı. Bununla da, təəssüf ki, ədəbi dilə müsbət deyil, mənfi təsir etmiş oldu. Nəzərə alsaq ki, bu davamlı mənfi təsir dilimizin, mədəniyyətimizin və milli kimliyimizin də zərər görməsi anlamına gəlir. Bu halda millətin yaddaşı da ziyan görmüş olur. Hazırda internet-mediada belə bir vəziyyət yaşanır. Dilimiz gənclərin yazıb valideynlərinin anlamadığı bir dilə çevrilməkdədir (4).

İntenet-medianın həm media infrastrukturunda, həm cəmiyyətdə önəmli bir sahəyə çevrildiyi, əhalinin xeyli hissəsinin İnternet-media vasitəsilə informasiya əldə etdiyi bir dövrdə milli

İnternet məkanının dil məsələlərinə diqqət edilməsi zərurəti yaranmışdır. Bu baxımdan İnternet-media resurslarının dilinin araşdırılması vacib məsələlərdəndir.

Təhsil və təcrübəmizin (müəllif – E.M) verdiyi imkanlar daxilində dillə bağlı tətbiqi və praktik əhəmiyyətli bəzi məqamları diqqətinizə çatdırırıq:

1. İnternet-media resursları, eləcə də sosial media məkanlarında tez, çevik yazmaq, fikri bacardıqca tez ötürmək sosial tələb kimi görünür. Buna görə də “ə” hərfinin – “e”; “ş” hərfinin – “s”, “sh”, “w”; “ğ” hərfinin – “g” və s; onların işləndiyi sözlərin isə “*gəldim*” yox, “*geldim*”, “*şərh*” yox, “*werh*” kimi səhv fonetik tərkibdə yazıldığı müşahidə edilir. Bu, ilk baxışda yazanın əlifbanı dəyişmək kimi məsuliyyətsizlik və sürətinə xələl gəlməsi və ya texniki imkansızlıq halı olaraq göstərilə də, əslində, çox ciddi sonuqlara səbəb olur. Təssüfləndirici haldır ki, *h ə r f - l ə r i n d ü z g ü n y a z ı l m a m a s ı* yanlış tələffüzə də yol açır.

2. Media məkanında orfoqrafik savadlılığa zərbə vuran hallar sırasında sözlərin tərkibində saitləri ixtisar edərək yazıldığını da göstərmək olar. Məsələn: “*salam*” əvəzinə “*slm*”, “*təşəkkür*” yerinə “*twk*” və s.

3. Sosial mediada *x ü s u s i i s i m l ə r i n* (xüsusilə coğrafi və şəxs adlarının) *b i r i n c i h ə r f i n i n k i ç i k h ə r f l ə y a z ı l m a s ı* da dilimizin orfoqrafiya qaydalarına ziddir. Məsələn: *leyla kitabı oxudu*. bakiya giriş qadağası hələ qüvvədədir və s.

4. Bəzən də, əksinə, cümlənin tərkibindəki s ö z l ə r i n k i ç i k h ə r f l ə y a - z ı l m a s ı lazım olduğu halda, böyük hərflə yazılır. Məsələn: *Sizin Elmi, Publisistik Məqaləniz Var Mı?* və s.

5. Mənası və açılışı geniş oxucu kütləsi üçün aydın olmayan, həmçinin canlı danışqda işlənən sözlərin uğursuz i x t i s a r e d i l m i ş f o r m a l a r ı da sosial mediada geniş istifadə edilir. Məsələn: *Facebook* – *fb*, *Whatsapp* – *wp*, *Instagram* – *insta*; “*universitet*” – “*uni*”, “*mühazirə*” – “*müh*” və s.

Həmçinin söz və ifadələrin sadəcə, baş hərfləri ilə yazılmasına da rast gəlinir. Məsələn: *ƏS – Əleyküm Salam* və s.

6. Sözlərdən ayrı yazılan bir çox bağlayıcı və ədatlar sözlərə bitişik yazılır ki, bu da k ö m ə k ç i n i t q h i s s ə l ə r i n i n o r f o q r a f i y a s ı n a z i d d i r. Məsələn: *Onlarda sizə salam deyir. Sözüünü vaxtında dedə* və s.

7. Eləcə də fikrin anlaşılması üçün vacib məqamlardan sayılan s ö z l ə r i n a y r ı y a z ı l m a s ı n a əhəmiyyət verilmir. Məsələn: *belə olmalıdı. işlərinibitir*. Bu zaman fikri dərk etmək üçün mütləq təkrar oxumağa ehtiyac olur.

N u m e r a t i v s ö z l ə r i n s a y a b i t i ş i k y a z ı l m a s ı n a da çox təsadüf edilir. Məsələn: *1nəfər* və s.

8. Dürğu işarələrinin düzgün işlənməsi ədəbi dilin yazılı qolunun problemi olaraq bu gün də qalır. Bunu yazılı medianın da həll etdiyini düşünmək hələ tezdir. İnternet-media resurslarında dürğu işarələrinin düzgün işlənməsi, sosial mediada isə ümumiyyətlə, işlənməməsi məsələləri, fikrimizcə, ayrıca geniş bir araşdırma mövzudur. Bunun səbəbləri, əlbəttə, çoxdur. Xeylisi də orta məktəb təhsilindəki boşluqların olması səbəbindəndir. XIX əsrdə yazımızda peyda olan dürğu işarələri hazırda internet məkanında, xüsusilə sosial mediada yoxa çıxmaq sınağını yaşayır desək, səhv etmərik.

Fonetik normanın pozulmasına aid yuxarıda sadaladığımız hallar, əlbəttə, ilk baxışdan diqqət çəkən və yayılmış elementlərdir.

9. Əcnəbi sözlərin dilə gətirilməsinin təbii üsullarından biri də onların mediada işlənməsidir. Əhalinin böyük hissəsi tərəfindən başa düşülən həmin sözlərin dildə qarşılığının olmaması alınmaların dildə işlənməsini məqbul sayır. İnternet-mediada işlənən əcnəbi sözlərin çoxusu haqqında bu fikirləri demək olmaz. Məsələn: *ok* (*yaxşı, oldu*), *sorry* (*bağışlayın*) *bay* (*xudahafiz/sağ olun*), *hello* (*salamlama etiketi*) və s. Diqqət etsək, sözlərin çoxusunun ünsiyyət-kommunikasiya təyinatlı olduğunu görmək olar. Bəs niyə ünsiyyəti də dilimizdə uyarlı sözlərimiz olduğu halda alınma sözlərlə edək?!

10. *Canlı danışq dilinin yazıda əks olunması*. Məsələn: “*nöşün?*”, “*beyenmedün?*” və s. (Əslində, bu dialektə görə dəyişir). Yuxarıda misal göstərdiklərim Bakı dialektinə aiddir. Əgər əvvəl kimsə belə yazı yazsa idi, onu qınayardıq, lakin indi bu bizə adi hal kimi gəlir. (4)

11. *Jarqon ifadələrdən, tabulardan, arqo və vulqarizmlərdən istifadə edilməsi*. Məsələn: *göy (dollar), ilan və s.*

12. *Azərbaycan dilinə qarışıq sözlü yeni cümlələrin daxil olması*. Məsələn: *link at, follow et, comment at və s.*

13. *Emojilər və smailklərdən istifadə edilməsi*. Hisləri sadəcə bir emoji ilə ifadə etmək, yəqin ki, Azərbaycan dilinin söz ehtiyatına haqsızlıqdır.

14. *Cümlədə söz sırasına əməl olunmaması*. Məsələn: *gələcəyəm bu gün sizə və s.*

15. *Gülünc bir şey reaksiyanın müəyyən bir sözlə deyil, "random" vasitəsilə verilməsi*. Məsələn: *assdgudiugi, hahahaha və s.*

16. *Ümumiyyətlə, heç nə yazmadan məsələyə münasibət bildirilməsi*. Əgər razıdırsa, o fikrə müsbət yanaşırsa, həmin ismarıcın altına "+" qoyur, əks halda "-" qoyur.

Bəzən sosial mediada hərf səhvinə yol verdikdən sonra hansı hərf səhv edilibsə, ulduz işarəsi qoyulur və düzgün hərf və ya bütün söz yazılır. Bəziləri isə bunun daha "müasir" olduğunu düşünür və heç bir düzəliş etmir.

Səhvlər ayrı-ayrı profil yazılarında deyil, kütləvi məlumat verən internet saytlarında da özünü göstərir. "Yeni Avaz" xəbər saytında belə bir xəbər ictimaiyyətə paylaşılib: *"Tibbi maska taxmayan şəxslərə cərimə tətbiq olunmur"* (Bu sözün düzgün variantı "tətbiq"dir).

İnsanlar bir-biri ilə yazışarkən və ya hər hansı bir sosial şəbəkədə bir şey paylaşarkən belə səhvlərə yol verir, amma onların bu səhvlərini cəmiyyət deyil, yalnız onun əhatəsində olanlar görür. Amma belə saytlarda paylaşılanlar cəmiyyət tərəfindən mənimsənir.

Qlobal informasiya məkanının ayrılmaz parçası olan Azərbaycanda da kommunikasiya vasitələri, o cümlədən internet, sosial şəbəkələr insanların gündəlik tələbatına çevrilmişdir. Ölkə əhalisinin 80%-dən çoxu internet istifadəçisi, onların da 82%-i sosial şəbəkə istifadəçisidir (5).

Bəzi internet səhifələrinin qoyduğu məhdudiyyətlərə görə insanlar özlərini 140 işarəlik bir yazıya "həbs edib", ifadə olunmağa çalışırlar. Bu da onların söz bazalarını daraldır, bəzi hərflərin (saitlərin), istifadə edilmədiyi qısaltmalara yol açır. Qurduqları cümlələr də, sadəcə, sözlərin baş hərflərindən ibarət olur. Bu qısaltmalar dilə elə yerləşir ki, artıq yazdıqları kimi danışirlər (1).

Son illər dillərin qorunması probleminin vacibliyinin qlobal səviyyədə dərk edilməsi nəticəsində bir sıra bəyanatlar və mühüm qərarlar qəbul olunmuşdur. Belə İnformasiya cəmiyyəti məsələləri üzrə Ümumdünya Sammitində (Cenevrə, 2003) qəbul olunan "Prinsiplər bəyannaməsi"ndə dil müxtəlifliyi və onun yayılmasının mühümlüyü qeyd edilmişdir. Dil problemlərinə böyük diqqət ayıran YUNESKO tərəfindən bir sıra əhəmiyyətli sənədlər hazırlanmışdır.

"The Independent" qəzetinin (Böyük Britaniya) yazdığına görə Canlı Dillər İnstitutunun ekspertləri Devid Harrison və Qreq Anderson belə bir nəticəyə gəliblər ki, orta hesabla hər 15 gündən bir mövcud dillərdən biri öz işləkliyini itirir və sıradan çıxır. Bu əsrin sonuna kimi mövcud dillərin 10%-nin qalması proqnozlaşdırılır. Yəni XXI əsrin sonuna kimi dünyada 700 dil qalacaqdır (6, s. 64).

Əvvəllər yazarkən, danışarkən ərəbcədən, farscadan nə qədər çox istifadə etmək "bacarıq" sayılmışsa, dilimiz də bir o qədər öz xüsusiyyətlərindən uzaqlaşmış, daha çox lüğət tərkibi yad, alınma sözlərlə dolmuşdur. İndi də bu vəziyyət yaşanır. Ana dilimizin bu qədər dəyərli olmasına baxmayaraq, insanların əvvəllər Şərq dillərinə olan meyli indi Qərb dillərinə yönəlməkdədir.

Yeniyetmə və gənclərlə dilimizin saflığının qorunması ilə bağlı aparılan işlər indidən aparılmalıdır. Çünki əl alışqanlıq, dil vərdişi və göz yaddaşı "formalaşdıqdan" sonra müdaxilə etmək çətin olur (2).

Konfutsidən soruşublar: "Əgər bir ölkədə rəhbər olsa idiniz, ilk olaraq nə etmək istəyerdiniz?" Konfutsi də: "Şübhəsiz, əvvəlcə dili düzəldərdim", – deyibmiş. Ancaq bu da bir gerçəkdir ki, dil rəhbər əli ilə düzədilməz, rəhbərlər yol göstərənlərdir. Dili düzəldəcək olan bizlərik. Bunu da İnternet-mediada dili düzgün istifadə edən bir internet istifadəçisi olaraq bacara bilərik. Gəlin dilimizi qoruyaq! Əks təqdirdə danışib yazacağımız bir dilimiz olmayacaq!

Beləliklə, bu fikirdəyəm ki, internet-mediada dilimizin orfoqrafiya, ədəbi dil və üslub normalarını pozmadan da informasiya əldə edənlərin gözləntiləri olan sadə bir dil formalaşdırmaq

mümkündür. Bu işə dilimizin keşiyində duran ən kiçik əsgərindən, yəni biz filoloq tələbələrəndən tutmuş, ən böyük generalları olan akademik-lərimizədək hamımızın vəzifəsidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. <http://aligultekinbinis.com/makale-ve-yazilari/sosyal-medyanin-dilimize-etkileri>
2. <http://ikisahil.com/post/sosial-mekanda-ana-dilinin-safliginin-qorunmasi-problemler-perspektivler>
3. İnternet.Sosial media.Blogerlik, Bakı-2013.
4. <https://www.guvenliweb.org.tr/blog-detay/internet-ve-sosyal-medyada-turkce-nin-dogru-kullanimi>
5. “Media savadlılığı niyə bu qədər aktualdır?”
6. Qurbanova Ə.M, “Virtual məkanda Azərbaycan dili:bəzi problemlər və həlli yolları”, İnformasiya cəmiyyəti problemləri, №1, 2010.

XÜLASƏ

Məqalədə ənənəvi media ilə müqayisədə bir sıra üstünlüklərə malik KİV-in yeni növü olan İnternet-medianın dili araşdırılır. Onun ədəbi dilə edə biləcəyi mənfi təsirlərdən vaxtında yayınmaq üçün təkliflər irəli sürülür. Həmçinin İnternet-media istifadəçilərinə dilimizin geniş imkanlara malik olduğunu göstərən məlumat verilir.

İnternet-media istifadəçilərinin cəmiyyətin müxtəlif seqmentlərindən təşkil olunduğunu nəzərə alaraq xəbər dilinin daha kütləvi, çevik edilməsi üçün də bəzi üslubi məqamlara diqqət edilməsi zərurəti vurğulanır.

Açar sözlər: *İnternet-media, ədəbi dil, normalar, orfoqrafiya, sosial media.*

Rəyçi: *T.S.İsmaylova*